

ŞAMANLIK GELENEĞİ*

Yazan: Esther JACOBSON

Çeviren: Yard. Doç. Dr. Mustafa SEVER**

Şamanlık aletleri ve kostümlerinin toplumdaki bir sonraki topluma göre başkalaşmasına rağmen bütünüyle Sibiryalı şamanların izinden giden ve toplumun sürdürdüğü geleneğe işaret eden genel kalıplar vardır. (Karşılaştır: Levin ve Potapov 1956, 1961) Altay Türk topluluklarının, Moğolistan'ın Tuva'nın Moğol ve Türk topluluklarının ve daha kuzey bölgelerde yaşayan eski zaman Sibiryalıların ve Tunguzların yaşadığı çok geniş bölgenin hemen hemen her yerinde şamanlar tarafından temsil edilen kutsanmış hayvanların güç ve bedenleri içinde formüle ettikleri eski panteonun sembolleri ve işaretlerini taşıyan giysiler ve aletler kullanılır. Gerçekten şamanın giysisi ve aletlerindeki hayvan figürleri çok açık biçimde referanslar taşımaktadır ve bütün Sibiryalı topluluklarının gerçekte en büyüleyici hayvanları karaca, geyik, çeşitli türde kuşlar ve ayı gibi hayvanları içermektedir. Şamanlık ritüelinin başlangıcında başlık ve palto/elbise giyimi sırasında bir şaman, hayvan dostlarının güçlerini basit biçimde kendi üzerine almaz; aksine o, hayvanın kılıfına girdi ve o hayvanın bedeninde ve bilgisinde yeniden dünyaya geldi. Şimdiye dek totemik varlığına dayandırılan başlık ve elbise, şamanın kabilenin atası ve bedeni olarak geri dönüşü biçiminde söylene gelmektedir. Şamanın yeniden bir başka bedende dünyaya gelişi ritüeli, Sibirya'nın genel nişanı olarak elbise, başlık, eldivenler ve çoraplar, ayakkabı/bot şamanlık kostümünün içinde yeniden itibar kazanmasıyla açık-

lığa kavuşur. Eliade, şamanın kostümünü "dinî bir mikrokozmos"un temsili olarak ifade etmektedir: "Dinî bir mikrokozmosda şaman çevresini kuşatan cismanî dünyaya karşı şimdi halihazırda kendinde ve uzaydadır ve kutsallaşmıştır." (Eliade 1972) Çoğu tipik örnekler olarak elbise, özellikle kutsanmış geyik ve ayının yekpare derisinden yapılır. (Anuchin 1914) Elbise, geyik derisinden yapılır ve bir kuş şekli verilerek şekillendirilir. (Anisimov 1958:170) Şamanın başlıklarında, eldivenlerinde ve çoraplarında moda uygun olarak geyiğe, iri boynuzlu geyiğe, ayıya ve kuşlara benzer göndermeler yapılır. Şamanın üzerine astığı metal nesnelere ve tasvirler/heykelcikler, hem şamanın yardımcı/dost hayvanları hem de şamanın ikizi hayvanları gösterir. (Anisimov 1958, Anuchin 1914, Dioszegi 1968)

Şamanın kostümünün (üzerindeki) tasvirleri ve dokunmuş materyalleri üzerindeki kemer gibi kullandığı hayvanlar orijinaldir ve genel olarak doğuştan dışı bir gücü temsil eder. Ketler arasında eskimiş nesnelere dizayn etmelerin çoğu, tabiat dünyasının dişilik cinsiyetini ve diş karakterinde vücuda gelen hayvanı işaret etmektedir. (Anuchin 1914) Kadın üreme organının dış kısmının şekli veya kadın üreme organının dış kısmının stilize edilmiş hâli, şamanın giysisi üzerinde ren geyiğinin saç biçimindedir ve şaman böylelikle tabiatın genel görünümünü giyerek gücü üzerine almış, doğuş ve doğuruşa ilişkin güç şeklinde geyik olarak ilkel metafor

* JACOBSON, Esther The Deer Goddess Of Ancient Siberia içinde "The Shamanic Tradition", E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1993, s. 173-179

** Kırşehir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

olmuştur. Evenkler, ilk şamanlar ve sonraki şamanların ilk atalarının ölüm yolunda nöbet tutan yaşlı kadınlar olduğuna inanmaktadırlar. Bu yüzden cüppe ve kaftanlardaki çizimler kadınlarca yapılmış olmak zorundadır. (Anisimov 1963:97) Gerçekte bütün Sibiryalı şamanlarında olduğu gibi Evenk şamanının elbisesi, kesim ve incelikli süsleme bakımından dişi kaftanlarıyla benzerlikler taşımaktaydı. (Karş. Levin ve Potapov 1961; Anohin 1924) Giyinmiş şaman böylece boynuzlu hayvanlar, kuşlar ve bazen de aya referans olan incelikle işlenmiş başörtülü bayan görünümünde varlığını ortaya koyacaktır. Bu referansların tümü içinde şamanın görünümü, erkek cinsinin kendine özgü delilleri yok gibi olurken veya kendini savunmaktan kaçınırken yarı insan yarı hayvan oluşunun yeniden doğrulanışının işaretleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Şamanın uzun elbise biçimindeki kaftanı, dişi hayvanın derisi içinde alınarak şamana canlı hayvanın gücünü aktarsın diye hazırlanmıştır. Kuşkusuz bu uygulama Altaylılar, Tunguzlar ve Ketler arasında şamanın hayvan atası olarak geniş bir kavram oluşmasını ifade etmektedir. (Dioszegi 1968, Anokhin 1924, Anuchin 1914, Eliade 1972, Anisimov 1963, Potapov 1935) Şaman öldüğünde, uzun elbisesi dinî bir ayinle elden çıkarılır; bir başkasına verilir veya imha edilir. Daha sıklıkla insanların yerleşme yerlerinden uzaklardaki bir orman içindeki herhangi bir ağaca asılır. Ket şamanlarının başlıkları, cüppeleri ve Evenk baş şamanının başlığı, cüppesi, ren geyiği boynuzlarıyla oluşturulmuş metal bir şapka biçiminde hazırlanır. (Eliade 1972:155; Anuchin 1914:103-104; Anisimov 1963:100) Geyik boynuzlarına ilişkin atıflar, şamanın elindeki dallı ağaçta ve elbisesinde asılı çeşitli nesnelere düzenlenmesinde tekrarlanırdı. Bu nesnelere, metalden de yapılır-

dı. Bu nesnelere değişik türleri ve ara sıra ibikli bir kuş görünümünde ortaya konuluşu, şamanın hem ruhlar diyarına yaptığı etkili yolculukta karşısına çıkan ağacı belirtir hem de bizi geyikleşmiş şamanın atalarına götürür. Dioszegi, kutsal erkek ve dişi ren geyiğinin özellikle ayrılmış/seçilmiş derisinden yapılmış To-fa şamanlarının cüppelerini ayrıntılı olarak anlatır. Cüppenin ön ve arkası, bir hayvan olarak şamanın kemiklerinin şeritler hâlinde çizilerek süslenmiştir (Dioszegi 1968) ve bu kemikler, hayatın kaynağını ifade etmekte olup inanç açısından öteki Sibiryalı halklarla paylaşılmaktadır. (Eliade 1972:158, 165) Elbise ile ilgili olarak elbisede ren geyiğinin tüyleri veya tüylü derisinden veya bezden şeritler sallanmaktadır. Tüm bunlar ren geyiğinin gövdesini anlatmakla kalmayıp aynı zamanda geyik şamanın uçuş yeteneğini yeniden kazandığını anlatan tüyler ve kanatları da ifade etmektedir. (Dioszegi 1968) Geyiğin ve kuşun bu uyumu, bize ren geyiğinin şekil olarak kanatlandığını anlatan bir Ket inancını anlatmaktadır: Geyiklerin eyerlenmesi ve hazırlanmasında insanları önleyen kanatlar ortadan kaybolmuştur. (Anuchin 1914)

Şimdiye kadarki süre içinde şaman, insanların fizikî durumları ve ruhları arasında (ki, giysilerindeki totemik görünüş, kabilenin kendi içindeki daha eski totemik kaynakları açıklamaktadır.) kabilenin bir aracıydı. Şamanın elbisesi, şamanın hayvan atası gibi, kabilenin ilkel dönemdeki atası olarak bilinen iri boynuzlu geyiğe işaret etmekteydi. (Potapov 1935) Şamanın davulunun hazırlanışı, aynı zamanda eskicil (archaic) totemik inançları da açıklamaktadır. Davulun derisi, özellikle avlanmış kutsal geyiğin derisi olmak zorundaydı davulun kafesi yaşayan bir ağaçtan alınıp fırınlanarak hazırlanmış gevşek, yelken gibi esneyebilen bir ağaçtan yapılmak-

zorundaydı. Ağaç kesim sonucunda kurursa, davul da ölürdü. Gerçekten bütün Sibiryalı şaman toplulukları içinde davul, özel törenler esnasında “canlandırıcı” ve kutsayıcı” olmak zorundaydı. (Vajnstein 1968, Potapov 1947) Tam tersine davul belli bir yaşa (14 veya 15 yaşına, yani yaşlı bir geyiğin yaşına) ulaştığında davulun çok eski olduğu ve daha genç bir hayvan derisinden yapılma yeni bir genç davulla değiştirilmesi gerektiği söylenirdi. (Dioszegi 1968) Şaman öldüğünde (erkek veya kadın olsun) onun davulu dinî, bir törenle yok edilir. Şamanlık töreni esnasında davulun düşmesi, geyiğin ölümü ile eş tutulur ve bu durum şamanın da öleceğine işaret olarak kabul edilir (Anuchin 1914) Davulun yapılışı ve kullanılışı üzerine ileri sürülen bu görüşler, davulun şamanın atına ve şamanın geyik atasına vücut verdiğine işaret etmektedir. Davulun bedeninde geyik atanın ve hayat ağacının esashi bağlantısı tekrar doğrulanmış olmaktadır ve böylece kabilenin menşei ve içinde en önemli kabileye ait ritüelleri barındıran ağacın yerleşimi yoluyla hayat ağacının ve geyik atanın bağlantıları tekrar doğrulanmaktadır. Evenkler arasında geyik derisinden yapılma davul, şamanın atıydı ve aynı zamanda hayat ağacının temeline yayılmış kozmik geyik gibi tasavvur edilmekteydi. Bu ağaçtan davul çatısı/kafesi, moda uydurulmaktaydı. (Anisimov 1958: 156 ve sonrası) Elemanların bu karışımı içinde davul, hem hayvan ana hem de ağacın zürriyeti ve şaman ile kabile soyunun yeri arasında bir uzlaştırıcı gibi görünmektedir. Bu konuda benzer karmaşık düşünceler de vardır. Sözgelimi Selkup ritüellerinin uygulanmasına davulun canlandırması eşlik etmektedir. Bu tören, bütün önemli göçmen kuşların göçtüğü zaman olan ilkbaharda yapılır. İlkbaharda yardımcı ruhlarıyla bir arada olan şaman, davulun çatısına/kafesine uygun gelecek ağa-

cı bulmak için ormana gidecektir. Şamanlar, ruhlar âleminin yaşlı nüfuz sahibi kadın Ylyunda Kotta'nın yaşadığı yer olan bataklık içindeki yerdeki topraktan arta kalmış tezeleri bir araya toplayacaklardır. Bu yer aynı zamanda iki kozmik nehrin birbirine yaklaştığı noktadır. (Anisimov 1963:188) Bu karmaşık düşünceler içinde şaman davulunun ağacı, hayat nehirlerinin aktığı yerden gelen kabilenin atası, yaşlı kadının bulunduğu yere bizi geri götürmektedir. Geyiğin, ağacın ve erkek ata ile geyiğin ilişkisinin esashi birliği, Ket şamanının davulunun yapılışı çerçevesinde söz edilen inançlarla yeniden benzerlikler göstermektedir. Anuchin'e göre davulun derisi geyik derisinden yapılmaz ve davulun kafesi sedir ağaçlarının güneye bakan dalından alınmıştır. Ketler kadınlara yalnızca geyik derisini hazırlamaya izin vermişlerdir; ama davulun kalan kısmı erkekler tarafından hazırlanır. (Anuchin 1914)

Davul şamanın atının canıydı. Davulun sesinde ölüme kardeş olan ya da hastanın ruhunu ararken şamanın çıktığı çetin yolculuk anlatılmaktaydı. Şamanın tuttuğu davulun kafesi, sıklıkla Tanrı'yı insan olarak tarif den kukla/oyuncak bebek, yani “davulun ustası/üstadı” biçiminde şekillenmekteydi. Altaydan gelmiş topluluklar arasında davulun kafesinin parçasının adı davulun içinde yeniden vücut bulmuş olarak temsil edilen ren geyiği ceddine kaynaklık etmektedir. (Potapov 1935). Davulun gövdesi üzerindeki sesi yansıtan aletler, bazen totem olan geyiğin (Tofa'nın) atardamarları olarak, bazen (Yakutlarda) geyik ve karaca boynuzları olarak, bazen (Selkuplarda) geyik ve karaca kulakları olarak, bazen de yolculuk sırasında hayatı gıdaları olan sütü sağdıkları geyiklerin memelerinin başları olarak (Hakaslarda) algılanmaktadır. (Dioszegi 1968, Potapov 1935) Böylesi kavramlar içerisinde

geyik derisinden yapılma davulun ata, koruyucu ata ve terbiyecisi olarak anlaşılması yeniden doğrulanmış olmaktadır. Şamanlık ritüelinin bu uzun anlatımı üzerine şaman, davulunu çalacak ve üstlendiği yolculuk boyunca yaptığı hareketleri ve söylediği sözleri yeniden söyleyecektir. Şaman şarkı söylerken davul, yukarı aşağı kalkıp inecek, üzerindeki süsleri, şeritleri hareket edecek ve şamanın geyik atının nefes alış verişlerini taklit eden sesler çıkartacaktır. Şamanın geyik atı ve inanıldığı üzere davul, bir Soyot şamanının davuluna kur yaparak belagatle söylediği şu sözlerle at biçimine dönüşecektir:

“Hey benim sevgili davulum, sen benim güzelliğimi aksatıyorsun” ve “Dikkat et, dikkat et benim erkek geyik atım, en mükemmel hayvanım, geyiğimin ve dişi geyiğim...” (Potapov 1935:143)

Şamanın yolculuğu, belki direk veya merdiven olarak temsil edilen gerçek veya hayalî bir ağaçla yapılır. Bu ağaç, insanların göklerdeki ruhlar âlemi veya ölümler âlemindeki yurtları ile bağlantılı bir merkez olarak hizmet vermektedir. Aynı zamanda bu ağaç, kabilenin ağacını, Dünya Ağacı'nı veya Axis Mundi'nin kabile tarafından anlaşılmasını imâ etmektedir. Evenkler arasında şamanın mecazî olarak tırmandığı ağaç, şamanın çadırı içinde dumanın yayıldığı bir araç konumundaydı. Bu ağaç aynı zamanda her nasılsa kabile topraklarının merkezine ve Anisimov'un ileri sürdüğü putpe-restliğin merkezine işaret etmektedir. (Anisimov 1963; Vasilevich 1963) Bu açıklama içinde göklerdeki, yeryüzündeki ve yeraltındaki âlemlerle bağlantılı eskicil Dünya Ağacı'nın şamanlık ritüeli içinde derece derece emilmesi mecburiyetini hissettiren izler olabilir. Ketler arasında şamanlık ağacın ritüeli, aynı zamanda Doğu'da büyümüş ulu Tanrı Es'in ağacına işaret etmektedir ve doğan güneşle ortaklıkları vardır. Bu ağaç, ke-

sinlikle aynı ağaçtı; ki bu ağaç kabilenin yaşlı kadın anasının yaşadığı bataklık-tan şaman tarafından “geri getirilmiş” Selkup şamanının davulunun yapıldığı ağaçla aynıydı. Bu ağaç, eninde sonunda aynı ağaçtı ve bu ağaç soyun ve geçitin taşıdığı aynı sembolleri taşımaktaydı; ki bu ağacın Evenk Karaca'dan veya Hayvan Geyik Ana'dan (Bugady Enintyn) büyüdüğü/doğduğu söylenmekteydi. (Anisimov 1963)

Şamanlık ritüel, içinde kuşlar, geyik ve ağaçlardan daha az önemliydi. Kuşlar, geyik ve ağaçlardan oluşan bu üç eleman, daima masal ve ayinlerin içinde yeniden birleşmişlerdir. Selkuplar, ana ve baba kuzgunu, şamanın davulunu canlandırması esnasında anahatar elemanlar olarak tasavvur ederler. Bu kuşların Ylyunda Kotta'nın oturduğu bataklığa uçtukları söylenir. Orada, o bataklıkta kuşlar, şamanın güçlü atı olarak hizmet verecek geyik derisinden yapılma davulun üstündeki serpinti ve hayatin girdabından su içeceklerdir. Daha sonra şaman, kurban olarak ağacı, bitişindeki çadıra diker ve geyik derisinden yapılma davulunu o ağacın üstüne asar. Böylece geri dönmüş olan geyik, şimdi kuşlar aracılığıyla yeniden hayat bulacaktır. (Anisimov 1963:189) Ketler arasında asıl kuşlar kartal, kuğu ve dalgıç kuşuydu. (Anuchin 1914:54,57) Ketler kartalı şamanın baş yardımcı ruhu olarak düşünmekteydiler. Bu kuş, bizi bazen kartal tarafından eğitilmiş ilk şamanın anlatıldığı eski Dokh mitine götürmektedir. Ket şamanının taşıdığı aletlerde bu kuşa yüklenen merkezî rol görülmektedir. Söyle ki bu aletlerin üzerinde şamanın yakaladığı ve kötü ruhlarından arındırdığı kartal ayak ve tırnakları görülür. Ayrıca çift başlı kartalın işlendiği asa üzerinde şamanın kartal hakkındaki derin bilgisi ve büyük sezgi gücü gözlenebilir. (Anuchin 1914) Kuğu, iyi mesajları getiren, iyi ilişkileri kuran

bir ulaktı ve ılık Güney bölgesinin Tomam'ı ile bağlantılıydı. Karşıt olarak dalgıç kuşu, uzak Kuzey'deki Khosedam krallığında ikamet etmekteydi. Dalgıç kuşunun, şamanın giydiği elbise üzerinde metal görünümle temsil edilmesi, şamana Sibirya'nın ağaçsız ovaları olan tundraların dünyasında olup bitenleri anlatacaktır. Dalgıç kuşunun ağlayışı, bir kadının veya bir çocuğun ağlayışını ifade etmekteydi. (Anuchin 1914:5) Bu üç kuş, bizlere Ketlerin evreninin temel yapısını yansıtmaktaydı: Yenisey ırmağı boyunca Dokh'un yolculuğu, tam tepede olan güneşin doğuşunu temsil etmekteydi ve bu "yön" bilgisiydi. Kuğu tarafından işaret edilen Güney orta, yeryüzündeki hayatın geri dönüşü ile ilgiliydi ve Kuzey, dalgıç kuşu tarafından temsil edilmekte olup soğuk ve ölüm bölgesi anlamına gelmekteydi.

Şamanın kullandığı aletlerde yer alan geyik, kuşlar ve ağaçların yeniden tekrarlanması ve bunların birleştirilmesi ve şamanın geyik ve kuşa dönüşmesi, şamanizmden epey önceki kainat içinde bu elemanların esas olduğunu bize imâ etmektedir. Şamanizm özümsemiş gözükmektedir, ki bu duyuş ve algılamalar, daha önce de var olan ve daha önceden kabilenin atası ve ölüm yolunda hizmetkârı olarak ifade edilen geyik, ağaç ve kuştur. Bilinen şamanlık alet ve edevatları içinde hiçbir şey, çatal boynuzlu, kuş başlı geyiğin hissini Sibiryalı İskitler yeniden üretmezlerken, geyiğin ilk görünümü içinde geyiğe benzer ağaç geyiğin kuşlarla birleştirilmesi, bir prototip olarak bulunamaz. Buradaki önemli özellik, erken demir çağı içinde olmasıdır. Bu elemanların kaynaşması, toplumun bütün üyelerinin ölüm hakkını kazanmaları olarak gözükmektedir. Erkek-kadın, yaşlı-genç, çoğu kişiler bu kaynaşma imgelerini belki de öbür dünyaya geçişinde birer işaret olarak kendileriyle birlikte mezara taşımışlardır. Er-

ken demir çağı ile şamanlık geleneğinin kanıtlanmış doğuşu arasında bazı noktalarda bu hayvan referansları üzerinden tekel kurma, ayrılmış ve bir şamanın kişiliğiyle kutsanmıştır. Geç bronz ve erken demir çağlarına geçişe dalalet eden kalıplar, göçebelerin gömme ayinleri içinde şöylesine bir gözüküverirler; ki bu kalıplar içinde şamanın gezisinin biçimi, bir akıl azametinin resmî geçidi ve bu gezinin tabiatı içinde bulunan sembolik kalıpları olarak ön gölgelemeleri gözükür.

KAYNAKÇA

ANİSİMOV, A.F. 1958, *Religiya Evenkov v İstorika-Geneticheskoye İzuchenii i Problemy Proiskhozhdeniya Pervobytnykh Verovaniy* (Evenk religion from the perspective of history and origins and the problem of the source of primitive belief) Moscow-Leningrad; AN

ANOKHİN, A.V. 1924, "Materialy po shamanstvu u altaytsev" (Material for the study of shamanism among the Albay peoples). Sb. MAE 4, no.2: 1-90

ANUCHİN, V.,I. 1914, "Shamanstvu u yenseyskiykh ostyakov" (Shamanism among the Yenisey Ostyak). Sb. MAE 2, no. 2: 1-90

DİOSZEGI, V. 1968, "The Problem of the Ethic Homogeneity of Tofa (Karagas) Shamanism" In *Popular Beliefs and Folklore Tradition In Siberia*, Edited by V.Dioszegi, 239-330. Bloomington, Indiana University and The Hague, The Netherlands: Mouton and Co.

ELİADE, M. 1972, *Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy*. Translated by Willard R. Trask. Bollingen Series. N.p.: Princeton University Press

LEVİN, M. G. and P. Potapov 1956, *Norody Sibiri (Peoples of Siberia)* Moscow-Leningrad:AN.

1961, *İstorika-etnographicheskii atlas sibiri* (Historical-etnographic atlas of Siberia) Moscow-Leningrad: AN

POTAPOV, L. P. 1935, "Sledy totémicheskikh predstavleniy u altaytsev" (Traces of totemic conceptions among the Albay peoples). SE 4-5: 134-152.

VAJNSTEİN, S.I. 1968 "The Tuvan (Soyot) Shaman's Drum and the Ceremony of Its Enlivening", n *Popular Beliefs and Folklore Tradition In Siberia*, Edited by V.Dioszegi, 331-338, Bloomington, Indiana University and The Hague, The Netherlands: Mouton and Co.

VASİLEVİCH, G.M. 1963, "Early Concepts about the Universe among the Evenks (Materials)." In *Studies In Siberian Shamanism*, Edited by H.N. Michael, 46-83. Toronto: Arctic Institute of North America, University of Toronto